

Warszawa, 27. II. 2024

Dr hab. Bożena Śliwczyńska, prof. UW

Katedra Azji Południowej

Wydział Orientalistyczny

Uniwersytet Warszawski

**Recenzja dorobku naukowego i rozprawy habilitacyjnej dr Agnieszki Staszczyk
zatytułowanej *Abundance and Fertility. Representations Associated with Child Protection
in the Visual Culture of Ancient India***

Dr Agnieszka Staszczyk jest badaczką o szerokim spektrum zainteresowań. Uzyskała dyplom magistra filologii orientalnej w zakresie indianistyki (2002) i dyplom magistra historii sztuki (2005); oba na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Następnie uzyskała dyplom doktora nauk humanistycznych w zakresie nauk o sztuce (2012, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) oraz dyplom magistra psychologii (2022, SWPS, Uniwersytet Humanistycznospołeczny, w Warszawie lub Wrocławiu; Habilitantka nie doprecyzowała miejsca uczelni).

Jej dorobek naukowy odzwierciedla przede wszystkim te dwa pierwsze nurty badawcze, co potwierdza załączony do dokumentów przewodu habilitacyjnego „Wykaz osiągnięć naukowych ...”. Odniosę się głównie do tych pierwszych i powstałych po uzyskaniu stopnia

doktora nauk humanistycznych (2012). Tu zwrócę uwagę na niefortunne sformułowanie pojawiające się często w „Wykazie”: *Okres pomiędzy uzyskaniem stopnia doktora a uzyskaniem doktora habilitowanego*. Cóż, stopnia doktora habilitowanego jeszcze Habilitantka nie uzyskała. To dopiero świetlana przyszłość, której życzę.

Rozprawę doktorską dr Agnieszki Staszczuk zatytułowaną *Ikonomia przedstawień religijnych w rzeźbie kamiennej w ośrodku Mathury I-III w. n.e.* można z pewnością uznać za wstęp do jej dalszych badań nad sztuką wizualną szkoły Mathury, niezwykle istotnej dla rozwoju ikonografii indyjskiej. Opublikowana monografia *Rzeźba hinduistyczna w Mathurze od II do IV w. n.e. Ikonomia i forma* (2007) kontynuuje wątek badawczy Mathury, ośrodka sztuki rzeźbiarskiej związanego z buddyzmem, dżinizmem i szeroko rozumianym hinduizmem. Autorka skupia się tu na rzeźbie hinduistycznej w okresie panowania dynastii Kuszanów i wczesnych Guptów (II do IV w. n. e.). To czas intensywnego rozwoju mathurańskiej szkoły rzeźby. Omawiane przez Autorkę artefakty to rzeźby wolno stojące w formie pełnoplastycznej i w formie frontalne oraz reliefy – dekoracje architektoniczne i panele narracyjne. Większość z nich to obecnie obiekty muzealne (rozproszone „po całym świecie”), a zatem obiekty pozbawione kontekstu, który możemy sobie tylko wyobrazić, podejmować jedynie próby jego określenia i interpretować dany artefakt. Badaczka jest w pełni świadoma tego ograniczenia. W swej monografii na początku przedstawia wprowadzenie do sztuki regionu Mathury (rozdział II) i stan badań oraz metody badawcze (rozdział III). W kluczowym obszernym rozdziale (IV) dzieła omawia wizerunki bogów hinduistycznych w rzeźbie mathurańskiej. Rozpoczyna od ważnych postaci boskich okresu wedyjskiego (Agni, Indra, Surja oraz Wisznu w całej złożoności jego postaci). Szczególnie ważna jest analiza wizerunków (i kultu) tych trzech pierwszych, jako że w okresie późniejszym rozwoju rzeźby indyjskiej mamy coraz mniej wizerunków tych bogów. Z punktu widzenia recenzującej najbardziej cenna jest prezentacja postaci Sankarszany-Balaramy (*Saṅkarṣaṇa-Balarāma*) - jednej z awatar boga Wisznu. To

postać złożona, o skomplikowanej i niejednoznacznej proveniencji. Autorka wnikliwie analizuje tę postać w różnych jej kontekstach. Pozostałe omawiane boskie wizerunki odnoszą się do Brahmy, Rudry-Śiwy, Skandy-Karttikeji, Ganapatiego-Winajaki. Należy zauważyć, że wszystkie postaci bogów i ich wizerunki prezentowane są w szerokiej perspektywie badawczej. Niepokoi jednak pewien chaos w zapisie imion, nazw i terminologii z sanskrytu. Czasami są to spolszczenia, czasami transkrypcja naukowa (odnosi się to do tych samych nazw). Zaintrygowała mnie jedna ze stu jeden fotografii-ilustracji. To fotografia 93. Podpisana *Filar [linga? B.Ś.] śiwaicki*. Jego „śiwaickość” budzi moje wątpliwości. Oczywiście nie znam kontekstu tego artefaktu. Jednakże to co widzę na fotografii to kolumna zwieńczona buddyjskim symbolem triratny (trzy klejnoty buddyzmu), a u jej podstawy postać jakszy, jakże często pojawiająca się w sztuce buddyjskiej. Czy rzeczywiście jest to obiekt śiwaicki? Moim zdaniem pierwotnie zdecydowanie buddyjski. Być może z biegiem czasu zawłaszczono go na potrzeby kultu śiwaickiego. Ale z buddyjską triratną, to mało prawdopodobne. Chyba, że nikt nie rozpoznał znaku, co już jest prawdopodobne. I jeszcze uwaga, byłoby dobrze, aby pod ilustracjami zaznaczono, gdzie obecnie znajdują się dane obiekty. Konkludując, ta monografia dr Agnieszki Staszczuk stanowi niewątpliwie oryginalną i ważną pozycję w polskiej literaturze przedmiotu.

Po uzyskaniu stopnia doktora Habilitantka opublikowała jedenaście artykułów w języku polskim lub angielski (w tym pięć jako współautorka) oraz siedem rozdziałów w monografiach (w tym cztery jako współautorka). Publikacje, które dr Agnieszka Staszczuk współtworzyła, poświęcone są świątyniom fundowanym przez rodzinę Birlów (Birla Mandirs) od lat trzydziestych XX w. (przykładowo, świątynia Lakszminarajana w Delhi otwarta w 1939.) na terenie Indii (w sumie dwadzieścia dwie). Te niemalże współczesne sanktuaria w swym modernistycznym kształcie odwołują się do tradycyjnego stylu nagara. I niewątpliwie ich obecność stanowi wyraz strategii odtworzenia narodu indyjskiego, a ściślej mówiąc,

hinduistycznego. Badaczki, w tym Habilitantka jako główna wykonawczyni projektu, szczegółowo zbadały zarówno architektoniczną (i rzeźbiarską) formę, jak i symboliczne znaczenia tych obiektów. Większość wyników przeprowadzonych studiów znalazła się w publikacji książkowej wspólnego autorstwa *The temple road towards a Great India: Birla Mandirs as a strategy for reconstructing nation and tradition* (2019). Niewątpliwie są to znaczące rozważania dotyczące sacrum - profanum w szerokim ujęciu, tu jako sacrum-polityka i sacrum - nacjonalizm.

W swoich artykułach i rozdziałach w monografiach Habilitantka nie tylko pisze o sztuce wizualnej północnych Indii. Pojawiają się też publikacje dotyczące szerokiego spektrum zjawisk kultury indyjskiej. Przykładowo, *Dusze zmarłych a upiory: istot nadprzyrodzone preta i bhūta w tradycji indyjskiej* (2016) czy *The magic weapon, acquisition and application as described in texts of Hindu tradition* (2014).

Jednakże główne jej zainteresowanie pozostaje niezmiennie – sztuka wizualna. Powraca do rzeźby w artykule *Goat-headed deities in ancient Indian sculpture* (2020) czy w rozdziale *Rzeźba mathurańska jako źródło wiedzy o dawnych społecznościach: przedstawienia związane z płodnością i ochrona potomstwa* (2021). Te dwie publikacje są bardzo ważne, jako że swą tematyką zapowiadają jej książkę habilitacyjną. Niewątpliwie Habilitantka konsekwentnie i metodycznie rozwija i poszerza swoje badania.

Ukoronowaniem dotychczasowych badań dr Agnieszki Staszczuk nad sztuką wizualną, a przede wszystkim rzeźbą, w północnych Indiach jest jej książka habilitacyjna *Abundance and Fertility. Representations Associated with Child Protection in the Visual Culture of Ancient India* (2023). Ten długi tytuł dostarcza czytelnikowi wielu informacji, prócz jednej. Mianowicie tej mówiącej, że dotyczy to starożytnych Indii Północnych. Albowiem Indie Południowe, też starożytne, nie stanowią przedmiotu badań Autorki. Szczęśliwie we „Wstępie” („Introduction”) wyjaśnia, że chodzi o „Mathurę i okolice” [w sensie dosłownym i przenośnym;

B.Ś]. Tu też pojawia się ważna uwaga, iż badane wizerunki są obiektami wyjętymi z pierwotnego kontekstu (s. 19), co niewątpliwie ogranicza ich pełną analizę. W tej części książki prezentuje też stan badań i metodologię. Odwołuje się do prac wielu wcześniejszych badaczy, wymienię tu dwa ważne nazwiska G. Boehm i H. Belting (s. 33, *passim*). Istotną perspektywą metodologiczną są dwa koncepty: mocne i słabe wizerunki (*strong and weak images*; s. 41-44) i siła wizerunku (obrazu) a siła słowa (*strength of an image versus strength of a word*; s. 44-47). Nadmienię tu, że Habilitantka prezentuje w publikacji swoją własny zamysł badawczy i jego realizację, co uważam za niezwykle cenne. Po „Wstępie” następuje prezentacja trzech potężnych rozdziałów, w których szczegółowo opisane są wiodące zagadnienia. Każdy rozdział ma swoje zwarte wprowadzenie i rozbudowane podsumowanie.

Rozdział I (*Representations Associated with Abundance, Fertility and Motherhood in the Visual Culture of India*; s. 67-165). Tu Habilitantka rozpoczyna swoją prezentację odwołując się do artefaktów jednej z najstarszych cywilizacji Subkontynentu Indyjskiego, czyli cywilizacji doliny Indusu (Mohendżo daro i Harappa). Wspomina różnego rodzaju figurki, szczególnie kobiece, które mogły reprezentować kult płodności i obfitości. Biorąc pod uwagę dalsze rozważania Autorki, szkoda, że nie zauważyła tu braku figurek kobiecych z dzieckiem czy z dziećmi. I nie komentuje tego faktu. Niewątpliwie takie reprezentacje wizualne pojawiły się zdecydowanie później. Rozważania o symbolice obfitości (lotos-*padma* dzban obfitości-*puṇḍarikā*, drzewo obfitości/drzewo spełniające pragnienia-*kalpavṛkṣa*) poprzedzają te dotyczące ciała kobiety i ciała mężczyzny. Pojawia się tu też nareszcie wątek dziecka jako atrybutu postaci kobiecej (s.139-145, najwcześniejszy znany taki wizerunek pochodzi z IV w. p.n. e.; s.141). Ważna są uwagi o pozycji „rodzącej” postaci kobiecej (s. 145-151). To pozycja siedząca z rozwartymi nogami o ugiętych kolanach i ukazaną zazwyczaj joni (*yoni*). Nie jest to częsta forma ikonograficzna czczonej bogini. Pojawia się głównie w nurtach tantrycznych-śaktyckich (przykładowo, Ladźdża Gauri/*Lajjā Gaurī*, czyli Zawstydzona Gauri). Oczywiście

w podrozdziale opisującym męskie ciało (s. 123-145) nie mogło zabraknąć lingi, fallusa boga Śiwy (s. 132-139) i prezentacji różnorodnych form tego symbolu boskiej mocy i kreacji. W rozdziale tym Autorka szczegółowo omawia artefakty związane z symboliką obfitości i płodności, zwracając uwagę na różnorodność ich form i wzajemne powiązania.

Rozdział II *Cultural aspects of fertility, pregnancy and childbirth* (s. 165-236) zdominowany jest generalnym oglądem teoretycznych zagadnień odnoszących się do płodności, ciąży, narodzin, opieki nad potomstwem, aborcji. Autorka odwołuje się do sanskryckich tekstów dotyczących wyżej wymienionych zagadnień za pośrednictwem rozważań innych współczesnych badaczy (przykładowo, S.Bhattacharji, M. Krishnaraj, P.V Tevari). Dopiero w zakończeniu przywołuje wyróżnione przez nią indyjskie artefakty ze szkoły Mathury – rzeźby bogini obfitości i płodności (fig. 12-13) oraz opiekujące się dziećmi bóstwo o głowie kozy (Najgamesza/*Naigameṣa*), które pojawia się zarówno w mitologii dżinizmu, jak i hinduizmu (fig. 37). Rozdział ten można uznać za wspomagający następny (III) przez nakreślenie, nie tylko indyjskiego, kontekstu tytułowych zagadnień.

Rozdział III *Child protection and spirit deities as depicted in the Mathura sculpture* (s. 237-430) jest kluczowy dla całej książki. Autorka oparła swój wywód przede wszystkim na przykładach rzeźb ze szkoły mathurańskiej. Pochodzą one głównie z okresu II – III w. n. e., co jednak nie oznacza, że Badaczka nie sięga niekiedy po starsze egzemplifikacje. W kolejnych podrozdziałach poddaje dogłębnej analizie postaci bóstw związanych z opieką nad dziećmi. To Ekanamsza (*Ekānamśā*), Hariti (*Hārītī*), Mateczki (*Mātrkāś*), Najgamesza (*Naigameṣa*), Szaszthi (*Śaṣṭhī*) i Skanda (*Skanda*). Każdy z podrozdziałów ma taką samą strukturę, co niewątpliwie ułatwia przekaz, jak i odbiór rozważań. Zatem przykłady wizerunków danego bóstwa i jego wariacje w sztuce Mathury, kulturowa narracja (*cultural narratives*), jego charakter, funkcja opiekuńcza i rytualny kontekst. Wyróżnione przez Autorkę boskie postaci stanowią najważniejsze w tradycji indyjskiej („wysokiego hinduizmu”) bóstwa opiekuńcze,

stąd też i ich liczne wizerunki rzeźbiarskie (wolno stojące i w reliefach-panelach narracyjnych) w najstarszej (po Gandharze) szkole rzeźby.

W "Zakończeniu" (*Concluding remarks*) Autorka podsumowuje swoją prezentację, słusznie zauważając – *It [the Mathura centre, B.Ś.] appears to have been able to respond to the needs of the most popular and major spirit-deities. These objects, at the same time, served as important source of knowledge about cultures of ancient communities, especially about the use of cult images in everyday life* (s. 453).

Książkę wieńczy imponująca „Bibliografia” literatury przedmiotu (s.455-480), „Lista ilustracji” (s. 481-483) ze zwięzłym opisem każdej z nich (czterdzieści jeden) oraz „Aneksy” (s. 485-497) zawierające fragmenty w języku angielskim starożytnych tekstów sanskryckich, do których odwoływała się Autorka.

Monografia *Abundance and Fertility. Representations Associated with Child Protection in the Visual Culture of Ancient India* (2023) to rezultat wieloletnich wnikliwych badań dr Agnieszki Staszczki. Napisana jest przede wszystkim z perspektywy historyczki sztuki. Jednakże zdobyta podczas studiów indologicznych wiedza pozwoliła jej na rozpoznanie wielorakich zawiłości zagadnień, którym postanowiła poświęcić zmułne i docieklive badania. Nie ulega wątpliwości, że monografia dr Agnieszki Staszczki zasługuje na miano rozprawy habilitacyjnej.

Dorobek naukowy dr Agnieszki Staszczki nie budzi wątpliwości. Jest ona autorką trzech monografii i licznych artykułów (*vide* „Wykaz osiągnięć...”), uczestniczyła w wielu konferencjach naukowych (w latach 2012-2023 w dwudziestu dziewięciu), w dużej mierze o charakterze międzynarodowym (*vide* jak wyżej). Jej aktywność naukowa i organizacyjna jest godna pochwały.

Stwierdzam, że dorobek naukowy dr Agnieszki Staszczuk, jak i jej książka przedstawiona do habilitacji spełniają wymogi stawiane w zapisie ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym (...). Zatem kwalifikuje się ona do dalszych etapów procesu habilitacyjnego.

B. Świątkiewicz